

Łukasz Sajdak*

Zmiany prawne w Iranie po rewolucji islamskiej: przyczyny i konsekwencje

Wstęp

Iran jest jednym z najważniejszych uczestników stosunków międzynarodowych na Bliskim Wschodzie. Od wielu lat kandyduje do grupy mocarstw regionalnych, przez co jego wpływ na środowisko międzynarodowe był i wciąż jest znaczący. Sytuacja wewnątrz państwa kształtuje zarówno jego politykę zagraniczną, jak i wewnętrzną, dlatego nagła zmiana, która dokonana się w Iranie w 1979 roku, miała tak silne oddziaływanie na układ sił w regionie, jak również system prawny i społeczny w Iranie. Po rewolucji islamskiej Cesarstwo Iranu stało się Islamską Republiką Iranu. Państwo o stosunkowo liberalnym charakterze (jak na ówczesne warunki), zmieniło się w państwo teokratyczne, rządzone twardą ręką ajatollahów, w którym najważniejsze stały się zasady islamu.

Celem tej pracy jest ukazanie zmian prawnych zachodzących w Iranie, związanych z rewolucją islamską z 1979 roku oraz przedstawienie ich oddziaływania na życie zwykłych mieszkańców. Ukazane zostaną przyczyny zmiany prawa w Iranie, od „białej rewolucji” po uchwalenie nowej, islamskiej konstytucji. Przedstawiony zostanie również wpływ owych zmian na życie społeczne w Iranie oraz reakcja mieszkańców na dokonywane zmiany. Poprzez tę analizę możliwe będzie zrozumienie jak wielkie przekształcenia nastąpiły w Iranie oraz wskazanie głównych skutków tychże zmian w sytuacji wewnętrznej państwa w sferze społecznej.

Geneza

Istnieje wiele czynników, które doprowadziły do muzułmańskiej rewolucji, a w konsekwencji do zmiany prawa na zgodne z nauczaniem islamu. Wśród uwarunkowań należy wyróżnić przede wszystkim złą sytuację gospodarczą państwa przed rewolucją oraz sprzeciw wobec narzuconych reform w wymiarze społecznym i kulturowym. Były to najważniejsze elementy, które ostatecznie doprowadziły do wybuchu rewolucji i obalenia szacha.

Mimo, że handel ropą naftową i pomoc finansowa ze Stanów Zjednoczonych uczyniły z Iranu państwo niezwykle zamożne oraz spowodowały intensywną rozbudowę wojska i infrastruktury, to niosły ze sobą również negatywne konsekwencje w kilku dziedzinach. Taka polityka zwiększała deficyt budżetowy i przyspieszyła inflację, a tym samym doprowadziła do licznych strajków. Jednocześnie rosnące dochody z ropy znacznie zwiększyły korupcję. W związku z tym Stany Zjednoczone uznały, że najlepszym sposobem ochrony Iranu przed komunistyczną rewolucją jest rozpoczęcie liberalnych reform tj. polityczne otwarcie kraju oraz reforma rolna. W 1963 roku szach Mohammad Reza Pahlawi zapoczątkował program „białej rewolucji”, który

* Łukasz Sajdak – student drugiego roku kierunku Stosunki międzynarodowe I stopnia na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, praktykant Centrum Europy Wschodniej UMCS.

przewidywał reformę rolną, nacjonalizację lasów, sprzedaż państwowych spółek prywatnym przedsiębiorcom, podział części zysków z robotnikami, prawo głosu dla kobiet oraz alfabetyzację wsi. Rząd dążył do zlikwidowania wielkich majątków ziemskich pozostających w posiadaniu duchowieństwa, tworząc tym samym warstwę drobnych właścicieli. Reforma ta miała na celu odwrócenie uwagi od zarzucanego szachowi autorytaryzmu, poprzez usunięcie klasy uprzywilejowanej, a także była odpowiedzią na potrzebę modernizacji wsi. „Biała rewolucja” wywołała gwałtowny sprzeciw wśród duchownych i Frontu Narodowego, czyli partii opozycyjnej do rządzącej partii Odrodzenie. Na czele buntu stał ajatollah Ruhollah Chomejni, który później w 1964 roku został wygnany.

Reformy te wywołały nagłe zmiany społeczne i gospodarcze, ponieważ 9 mln osób otrzymało ziemię. Jednak bilans gospodarczy reform był raczej negatywny. Warunki życia 65% nowych, drobnych właścicieli, którzy mieli najwyżej 5 hektarów ziemi, zaczęły się pogarszać. Wieśniacy, którzy nie otrzymali ziemi, spadli do roli zwykłych robotników wiejskich lub ubogich mieszkańców wielkich miast wskutek migracji. W latach 1956–1976 około 4,3 mln ludzi opuściło wsie. Brak odpowiedniej polityki rolnej oraz mechanizacja produkcji spowodowały spadek wydajności. Udział produkcji rolnej w PKB spadł z 27,9 % w 1962 do 9,3% w 1977 r.

Pomimo, iż Iran był w fazie wielkiego wzrostu gospodarczego, to wzrost ten był spowodowany głównie podwyżkami cen ropy. Przemysł irański pozostawał mało konkurencyjny i uzależniony od towarów importowanych. Dodatkowo, wzrostowi zamożności towarzyszyły narastające nierówności społeczne. Nowe klasy średnia i wyższa, w tym przedsiębiorcy powiązani z rządem, doskonale odnajdywali się w nowym modelu gospodarczym. Natomiast ludność miejska napływowa i większość rolników została pozostawiona własnemu losowi i żyła w coraz gorszych warunkach. Polityka modernizacji objęła głównie miasta, co jest widoczne w danych dotyczących alfabetyzacji. Procent uczących się dzieci wiejskich spadł z 40% w 1966 roku do 27% w 1976 roku, co pokazuje niewydolność korpusu oświatowego.

Szach próbował także zmienić normy obyczajowe i społeczne związane z islamem. Rząd rozpoczął politykę gloryfikacji przedmuzułmańskiej Persji. W 1971 roku z okazji 2500. rocznicy powstania Imperium Achemenidów zorganizowano gigantyczne święto w Persepolis, które mocno osłabiło wizerunek szacha w oczach obywateli. Tradycyjny kalendarz zaczynający się od hidżry zastąpiono nowym, zaczynającym się od powstania Imperium Achemenidów. Wybrano niedzielę jako dzień wolny. Kobietom zostało przyznane prawo do głosowania, a także prawo do rozwodu i opieki nad dziećmi za zgodą sądu. Wiek zamążpójścia podniesiono z 13. do 15. roku życia. Wprowadzono również inne ustawy mające zapewnić kobietom lepsze warunki np. w kwestii edukacji. Rząd intensywnie promował przyjęcie zachodniego stylu życia przez mieszkańców Iranu. Jednak tak nagła i narzucona „modernizacja”, w połączeniu z rozwarstwieniem w kwestiach gospodarczych, spowodowała polaryzację społeczeństwa i konflikty. Biedni mieszkańcy, zwykle najbardziej przywiązani do islamu i tradycji, zdecydowanie odrzucili zmiany przez co zostali wykluczeni np. konserwatywne kobiety z rynku pracy, na którym obowiązywał strój „zachodni”. Klasa średnia pozostawała rozdarta, natomiast klasa wyższa entuzjastycznie przyjęła reformy.

Irańska gospodarka pod koniec lat 70. zaczęła słabnąć z powodu „przeegrzania”, co spowodowało ogólną krytykę szacha i jego despotycznej polityki przez mieszkańców. Wobec licznych napięć rząd podjął decyzję o zastosowaniu represji policyjnych. Jednak władza szacha słabła. Jego doradcy ukrywali przed nim brak poparcia ze strony ludności, przez co cesarz rządził już wyłącznie poprzez SAWAK i armię, przy wsparciu Stanów Zjednoczonych. Mimo to, nikt nie przewidywał tak rychłego upadku monarchii.

Rewolucja islamska

Pierwszy etap rewolucji rozpoczął się przez złagodzenie represji i zmniejszenie kontroli nad społeczeństwem. W maju 1977 roku inteligencja rozpoczęła kampanię manifestacji i „listów otwartych” skierowanych do szacha i premiera, w których krytykowano brak wolności konstytucyjnych takich jak wolność prasy czy wolność

tworzenia partii politycznych. Pierwsze zrywy były więc wynikiem zaangażowania inteligencji, z powodu niedemokratycznych praktyk rządu, a nie sił religijnych.

Drugi etap zaczął się w styczniu 1978 roku, kiedy w rządowym dzienniku opublikowano artykuł dyskredytujący ajatollaha Chomejniego. Wbrew oczekiwaniom władz, poparcie dla niego nie spadło, ale podniosła się fala oburzenia. Studenci teologii z Komu (miasta, w którym studiował również Chomejni) rozpoczęli manifestacje na ulicach miasta. Represje policyjne oraz śmierć części protestujących wywołała falę demonstracji, które trwały aż do lutego 1979 i są uznawane za początek rewolucji. Wtedy też okazało się jak duże poparcie wśród obywateli posiada ruch religijny (dotąd obawiano się jedynie socjalistów i liberałów).

Od tego czasu siły religijne zaczęły łączyć się ze świeckimi. Religijna kultura szyicka, z jej tradycjami procesji, obchodzeniem obrzędów pogrzebowych oraz kultem imamów męczenników stworzyła nowe spoiwo rewolucji. Masowe protesty obejmowały strajki w urzędach, przemyśle naftowym oraz uliczne starcia z policją i armią, a Chomejni stał się główną postacią i liderem wśród opozycjonistów. 7 września 1978 roku tłum po raz pierwszy zażądał odejścia szacha i powrotu ajatollaha Chomejniego, a sam władca wprowadził stan wyjątkowy. Protesty zostały krwawo stłumione ale już dzień później w Teheranie odbyła się kolejna demonstracja, podczas której wojsko otworzyło ogień do tłumu 5000 ludzi, złożonego głównie ze studentów. Dzień ten nazwano „Czarnym Piątkiem”. Wkrótce wybuchały coraz liczniejsze strajki, zwłaszcza w przemyśle, paraliżując tym samym gospodarkę państwa.

Wobec tych wydarzeń szach nie mógł podjąć żadnej jednoznacznej decyzji. Z jednej strony, wprowadził stan wyjątkowy i kazał aresztować przywódców Frontu Narodowego, z drugiej jednak uwolnił ponad tysiąc więźniów politycznych, aresztował część swoich urzędników i zezwolił Chomejnemu na powrót do kraju. W obliczu beznadziejnej sytuacji wewnętrznej, a także utraty poparcia sojuszników międzynarodowych, cesarz mianował na premiera lidera Frontu Narodowego, Szapura Bachtiaara, jednak to posunięcie niczego nie zmieniło. 16 stycznia 1979 roku szach Mohammad Reza Pahlawi udał się na wygnanie, a 1 lutego Chomejni wrócił do Iranu. 12 lutego zostały pokonane ostatnie siły wierne szachowi, natomiast wielki ajatollah mianował tymczasowy, umiarkowany rząd pod przewodnictwem Mehdiego Bazargana i zapoczątkował okres otwarcia oraz wolności intelektualnej do początku 1980 roku. 1 kwietnia 1979 roku, 98% ludności opowiedziało się w referendum za utworzeniem Islamskiej Republiki Iranu. W ciągu kilku lat po rewolucji siły liberalne i lewicowe zostały niemal całkowicie zlikwidowane w Iranie.

Zmiany w systemie politycznym

Nowa konstytucja Iranu weszła w życie 3 grudnia 1979 roku, zastępując konstytucję z 1906 i wyznaczając władzy religijnej bardzo ważną rolę w systemie politycznym. Mimo, iż zwycięzcy rewolucji dążyli do uformowania ustroju fundamentalistycznego i całkowitej

islamizacji systemu, to nie osiągnęli swojego celu w pełni, gdyż konieczne było utworzenie nowoczesnych instytucji o charakterze demokratycznym, takich jak parlament czy urząd prezydenta. Powstały jednak instytucje „przywódcy duchowego” (welajat-e faghih) oraz Rady Strażników – organu kontrolnego czuwającego m.in. nad zgodnością ustaw z zasadami islamu.

Artykuł 109 konstytucji wskazuje cechy odpowiedniego przywódcy, np. znajomość i biegłość w prawie islamskim, sprawiedliwość i pobożność w celu przewodzenia Ummie czy przenikliwość w sferze politycznej i społecznej. Do jego prerogatyw należy określanie ogólnej polityki, rozstrzyganie sporów kompetencyjnych, dowodzenie armią oraz nominowanie członków duchownych Rady Strażników, przełożonego władzy sądowiczej i szefa środków masowego przekazu. Przywódca jest wybierany przez Zgromadzenie Ekspertów, które jest wyłaniane w wyborach bezpośrednich przez obywateli, zgodnie z propozycją Rady Strażników lub trzech najbardziej wpływowych członków duchowieństwa. Rada Strażników ogłasza także zdolność prawną kandydatów do wyborów parlamentarnych, prezydenckich i do Zgromadzenia Ekspertów. Konstytucja pilnowała

więc, aby instytucje oparte na zasadach demokratycznych pozostawały pod kontrolą instytucji ze sfery religijnej. Z tego powodu wybory w Iranie nie cieszą się zbyt dużą frekwencją.

Kwestia kobiet

Po przyjęciu konstytucji, zastosowanie prawa szari'atu doprowadziło do instytucjonalizacji środków dyskryminacji wobec kobiet. Nakazano im noszenie hidżabu z obszernym płaszczem lub czadoru w przestrzeni publicznej. Zakazano im wykonywania części zawodów, w tym sędziego. Rząd zapoczątkował kampanię „oczyszczania” rynku pracy ze zbyt liberalnych kobiet, co doprowadziło do zwolnień, przyspieszonych emerytur lub emigracji. Później rząd zniósł ustawę o ochronie rodziny z 1967 roku, przyznając tym samym mężczyznom prawo do poligamii, jednostronnego rozwodu oraz pierwszeństwa w opiece nad dziećmi. Najniższy wiek zamążpójścia obniżono z 15 do 9 lat. Kobieta mogła wstąpić w związek małżeński jedynie za zgodą swego ojca lub innego męskiego członka rodziny. Dodatkowo zostały zalegalizowane małżeństwa czasowe, co w praktyce pozwalało na prostytucję. Kobieta zamężna nie miała prawa do pracy bez zgody męża. Przysługiwały im również mniejsze prawa w zakresie dziedziczenia (udział córki w dziedziczeniu wynosił połowę udziału syna), świadczenia w sądzie (2 głosy kobiet równe 1 głosowi mężczyzny), a nawet w przypadku wprowadzonego prawa talionu – „ghesas” (cena krwi kobiety warta połowę krwi mężczyzny).

Z czasem jednak kobiety, zarówno te tradycyjne jak i te o orientacji świeckiej, zaczęły coraz ostrzej krytykować wszystkie rodzaje dyskryminacji poprzez swoje zachowanie w życiu codziennym czy udział w ruchach feministycznych i manifestacjach. Parlamentarzystka Azam Taleghani, córka ajatollaha Taleghaniego, protestowała od 1980 roku, przeciwko zniesieniu ustawy z 1967. Wraz z innymi wpływowymi kobietami prowadziła kampanię, aby pracujące matki mogły pogodzić działalność społeczną i rodzinną.

Pomimo rozluźnienia części przepisów w późniejszych latach, wiele środków dyskryminacji przetrwało, gdyż kodeks karny i kodeks prawa rodzinnego opierają się w większości na szari'acie.

Zaprowadzenie porządku moralnego

Zostały wprowadzone również inne ograniczenia w dziedzinie obyczajowości, które wcześniej były dozwolone. W szkołach zaczęto stosować segregację ze względu na płeć, nie dotyczyło to jednak uczelni. Zakazano spożywania alkoholu pod groźbą kar cielesnych. Związki seksualne poza małżeństwem i cudzołóstwo można było karać śmiercią. Na ulicach pojawiły się kontrole „niemoralnych” zachowań przeprowadzane przez pasadarów, czyli Strażników Rewolucji. Obawa przed nieprzewidywalnością sił kontrolujących, np. z powodu nieodpowiedniej fryzury czy źle założonej chusty, wywołała u ludzi poczucie braku bezpieczeństwa. Ponadto, kontrole przeprowadzane są również na uczelniach i w miejscach pracy, a dotyczą głównie kobiet i ich stroju, ale również sprawdzają moralność i „islamskość” danego pracownika. Jednak oczekiwania społeczeństwa zaczęły ulegać zmianie. Dotyczy to zwłaszcza ludzi młodych, którzy zaczęli się domagać większego indywidualizmu oraz swobody w przestrzeni publicznej.

Polityka wobec mniejszości religijnych i etnicznych

Religią państwową w Iranie jest islam (szyizm imamicki – 90% ludności), w związku z czym instytucje Islamskiej Republiki również mają naturę religijną, co nie ułatwia relacji z mniejszościami. Drugą grupą po szyitach są sunnici (9% ludności), jednak oni również należą do ummy. Kolejnymi grupami według spisu z 1996 są chrześcijanie (0,1%), zaratuszrianie (0,05%), Żydzi (0,02%) oraz nieuznawani w konstytucji bahaici (ok. 500 tys. członków w 2009). Bahaizm powstał w XIX wieku w wyniku schizmy wewnątrz islamu i choć za rządów Pahlawich cieszył się sporymi przywilejami, to po rewolucji był systematycznie prześladowany, gdyż szyiccy duchowni uznają ten odłam za herezję. Inne mniejszości również są dyskryminowane, choć w znacznie mniejszym stopniu. Konstytucja zakazuje ich wyznawcom zajmowania wysokich stanowisk publicznych oraz

sprawowania funkcji sędziego. Dodatkowo, niemuzułmanin nie może dziedziczyć po muzulmaninie, ale na odwrót już tak. Podobnie jest w innych kwestiach np. muzulmanka nie może poślubić niemuzułmanina, ale odwrotnie jest to zgodne z prawem. Konwersja z islamu na inną religię jest zabroniona. Dyskryminacja dotyczy również samych sunnitów, którzy skarżą się na brak meczetów oraz nie otrzymywanie wyższych stanowisk państwowych, chociaż konstytucja daje im do tego prawo. Zarządcy regionów sunnickich (Kurdystan, Chuzestan, Beludżystan) byli także szyitami.

Problem dyskryminacji religijnej nakłada się na etniczną. Społeczności turkofońskie np. Azerowie czy Afszarowie, stanowią ponad 20% ludności. Inne wcześniej wymienione regiony również posiadają silne odrębne cechy, dlatego już w pierwszych latach po rewolucji mniejszości postawiły nowe żądania. Chociaż konstytucja Iranu gwarantuje autonomię językową i instytucjonalną to rząd postawił na centralizację władzy. Armia i Strażnicy Rewolucji brutalnie stłumili zrywy Beludżów, Turkmenów i przede wszystkim Kurdów. Obecnie napięcia etniczne wzmacnia dyskryminacja religijna (grupy prześladowane to głównie sunnici) a także gospodarcza, gdyż tereny te należały do najmniej rozwiniętych w państwie. Jednak z czasem problemy te częściowo wygasły, mniejszości skupiły się na wysiłku politycznym zamiast walce zbrojnej, a władze centralne zgadzają się na pewne ustępstwa.

Islamizacja wymiaru sprawiedliwości

Po rewolucji władze chciały wprowadzić zasady szari'atu w nowym kodeksie karnym. W 1982 roku wprowadzono m.in. prawo talionu (ghesas), kładąc nacisk na prywatny charakter przestępstwa, dzięki czemu oskarżyciel mógł decydować o losie winnego poprzez karę śmierci, kary cielesne lub zadośćuczynienie finansowe. W praktyce prowadziło to jednak do wielu nadużyć, korupcji i wypuszczania przestępców na wolność, co wzbudzało oburzenie społeczeństwa. Doprowadziło to do zmiany kodeksu karnego w 1991 roku opierając go na zasadach islamu. Mimo to, sędziowie często interpretowali zasady w taki sposób, aby oszczędzić skazanym okaleczeń czy innych kar fizycznych.

Reforma edukacji

Przekształcenie dawnego systemu edukacji stało się priorytetem dla nowego reżimu. Wobec tego zmieniono program nauczania i z podręczników usunięto wszystko co w jakikolwiek sposób było sprzeczne z religią islamu, „potępia się w nich takie cechy charakteru, jak indywidualizm, konsumpcjonizm, materializm, egoizm itd.”. W każdej szkole i uczelni obowiązywały wytyczne propagandy polityczno-religijnej. W latach 1980–1982 zamknięto uczelnie wyższe i przeprowadzono czystkę wśród „nieprawomyślnych” profesorów. Wprowadzono też egzaminy z religii jako część egzaminów wstępnych. Zaskakującym skutkiem reform jest natomiast wzrost średniego poziomu wykształcenia kobiet.

Podsumowanie

Zmiana prawa w Iranie była wynikiem rewolucji islamskiej z 1979 roku. Doszło do niej z powodu masowego niezadowolenia społeczeństwa z postępującej i wymuszonej liberalizacji systemu, braku swobód obywatelskich przy równoczesnym złym stanie gospodarki. Nowo uformowany system został oparty na zasadach islamu, choć nie wszystkie jego aspekty nosiły znamiona fundamentalizmu. Zmiana prawa przekształciła ustrój polityczny Iranu, wprowadzając religijną dyktaturę z elementami demokracji. Nowe prawo wprowadziło restrykcyjne zasady odnośnie wszystkich dziedzin życia publicznego i moralności, zwłaszcza wobec kobiet. Nakazano im zakrywanie ciała oraz ograniczono ich prawa w wielu innych kwestiach tworząc tym samym społeczeństwo oparte na patriarchacie. Skutki zmian prawnych, pomimo reform i oporów społeczeństwa, są widoczne do dzisiaj i wciąż silnie oddziałują na sytuację wewnętrzną Iranu.

Bibliografia

Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu z dnia 24 października 1979 r.

Andrusiewicz K. M., *Rewolucja islamska w Iranie. Przyczyny – przebieg – konsekwencje*, „Konteksty Społeczne”, 2013, nr 1, s. 25–35.

Coville T., *Najnowsza historia Iranu. Republika islamska*, Warszawa 2009.

Grzyb M., *Przestępstwa przeciwko obyczajności w irańskim prawie karnym: prawo islamskie i dyskryminacja prawna kobiet*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne”, 2013, nr 6, s. 27–42.

Iranian Revolution, <https://www.britannica.com/event/Iranian-Revolution>